

लोक महाविद्यालय, वर्धा
भूगोल विभाग
बी.ए. भाग ३, सेम-६
भारताचा भूगोल

संक्षिप्त माहिती

- ✦ भारताचे क्षेत्रफळ : 32,87,263 चौ.कि.मी.
- ✦ भारताची लांबी (दक्षिण-उत्तर) : 3,214 कि.मी.
- ✦ भारताची रुंदी (पूर्व-पश्चिम) : 2,933 कि.मी.
- ✦ भारताचे जंगल व्याप्त क्षेत्राचे एकूण भू भागाशी प्रमाण : 23%
- ✦ भारताच्या भू-सीमा : 15,200 कि.मी.
- ✦ भारताला स्पर्श करणारे एकूण देश : सात
- ✦ भारताची लोकसंख्या सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 121,01,93,422
- ✦ भारताची पुरुष संख्या सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 62,37,24,248
- ✦ भारताची स्त्री संख्या सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 58,64,69,174
- ✦ भारताचा साक्षरता दर सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 74.04%
- ✦ पुरुष साक्षरता दर सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 82.14%
- ✦ महिला साक्षरता दर सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 64.46%
- ✦ भारताची घनता सन 2011 च्या जनगणनेनुसार : 382 प्रति चौ.किमी.
- ✦ भारतास लाभलेला समुद्रकिनारा : 7,517 कि.मी.
- ✦ भारताची राजधानी : दिल्ली
- ✦ भारताचे राष्ट्रगीत : जन-गण-मन
- ✦ भारताचे ध्येय वाक्य : सत्य मेव जयते
- ✦ राष्ट्रीय गीत : वंदेमातरम
- ✦ 'जन-गण-मन' या राष्ट्रगीताचे कवि : रविंद्रनाथ टागोर
- ✦ राष्ट्रीय गीत 'वंदेमातरम' चे कवी : बंकीमचंद्र चटर्जी
- ✦ भारताचा राष्ट्रध्वज : तिरंगी झेंडा
- ✦ राष्ट्रीय फळ : आंबा
- ✦ राष्ट्रीय फूल : कमळ

- भारताचा राष्ट्रीय पक्षी : मोर
- भारताचा राष्ट्रीय प्राणी : वाघ
- भारतात एकूण घटक राज्ये : 29
- भारतात एकूण केंद्रशासित प्रदेश : 7
- भारतात सर्वाधिक साक्षर राज्य : केरळ
- भारतात सर्वात कमी साक्षर राज्य : बिहार
- भारतात सर्वात जास्त क्षेत्रफळ असलेला प्रदेश : राजस्थान
- भारतात सर्वात जास्त लोकसंख्या असलेला जिल्हा : ठाणे (महाराष्ट्र)

विविध घटना, गोष्टींची भारतातील पहिली सुरुवात

पहिले वर्तमान पत्र	द बॅंगॉल गॅझेट (जेम्स हिके, 29 जाने. 1781)
पहिली टपाल कचेरी	कोलकत्ता (1727)
पहिले रेल्वे(वाफेचे) इंजिन	मुंबई ते ठाणे (16 एप्रिल, 1853)
पहिले संग्रहालय	इंडियन म्युझियम, कोलकत्ता (फेब्रु.1814)
पहिले क्षेपणास्त्र	पृथ्वी (1988)
पहिले राष्ट्रीय उद्यान	जीम कार्बेट, राष्ट्रीय उद्यान (उत्तरांचल 1935)
पहिले रेल्वेस्थानक	बोरीबंदर (सध्याचे छत्रपती शिवाजी)
पहिली भुयारी रेल्वे	मेट्रो रेल्वे दिल्ली
पहिले व्यापारी विमानोड्डापण	कराची ते मुंबई (ऑक्टो. 1932)
पहिली दुमजली रेल्वेगाडी	सिंहगड एक्सप्रेस (मुंबई ते ठाणे)
पहिले पंचतारांकित हॉटेल	ताजमहाल, मुंबई (1903)
पहिला मूकपट	राजा हरिश्चंद्र (1913 दादासाहेब फाळके निर्मिती)
पहिला बोलपट	आलमआरा (1913, आर्देशिर इराणी निर्मिती)
पहिला मराठी बोलपट	अयोध्येचा राजा

पहिले जलविद्युत केंद्र	दार्जिलिंग (1898)
पहिला तेलशुद्धीकरण कारखाना	दिग्बोई (1901, आसाम)
पहिला आधुनिक पोलाद कारखाना	कुल्टी, प.बंगाल
पहिले दूरदर्शन केंद्र	दिल्ली (1959)
पहिली अनुभट्टी	अप्सरा, तारापूर (1956)
पहिले अंटार्क्टिका मोहीम	डिसेंबर 1981, मोहीम प्रमुख प्रा. कासीम
पहिले विद्यापीठ	कोलकत्ता (1957)
पहिला स्कायबस प्रकल्प	मडगाव, गोवा
पहिले रासायनिक बंदर	दाहेज, गुजरात
भारतीय बनावटीचा पहिला रणगाडा	विजयंता
पहिले टेलिफोन एक्सचेंज	कोलकत्ता (1881)
भारताचे पहिले लढाऊ विमान	नॅट

भारतातील प्रमुख नद्या, उपनद्या लांबी

नदी	उगम	लांबी	उपनद्या	कोठे मिळते
गंगा	गंगोत्री	2510	यमुना, गोमती, शोण	बंगालच्या उपसागरास
यमुना	यमुनोत्री	1435	चंबळ, सिंध, केण, बेटवा	गंगा नदिस अलाहाबाद जवळ
गोमती	पिलिभीत जवळ	800	साई	गंगा नदिस
घाघ्रा	गंगोत्रीच्या पूर्वेस	912	शारदा, राप्ती	गंगा नदिस
गंडक	मध्य हिमालय (नेपाळ)	675	त्रिशूला	गंगा नदिस पटण्याजवळ

दामोदर	तोरी (छोटा नागपूर पठार)	541	गोमिया, कोनार, बाराकर	हुगळी नदिस
ब्रम्हपुत्रा	मानस सरोवराजवळ (तिबेट)	2900	मानस, चंपावती, दिबांग	गंगा नदिस बांग्लादेशामध्ये
सिंधु	मानस सरोवराजवळ (तिबेट)	2900	झेलम, चिनाब, रावी, सतलज, बियास	अरबीसमुद्रास
झेलम	वैरीनाग	725	पुंछ, किशनगंगा	सिंधु नदिस
रावी	कुलू टेकडयामध्ये (हिमाचल प्रदेश)	725	दीग	सिंधु नदिस
सतलज	राकस सरोवर	1360	बियास	सिंधु नदिस
नर्मदा	अमरकंटक (एम.पी)	1310	तवा	अरबी समुद्रास
तापी	मुलताई टेकडयामध्ये (म.प्रदेश)	702	पूर्णा, गिरणा, पांझरा	अरबी समुद्रास
साबरमती	अरवली पर्वत	415	हायमती, माझम, मेखो	अरबी समुद्रास
चंबळ	मध्य प्रदेशामध्ये	1040	क्षिप्रा, पार्वती	यमुना नदिस
महानदी	सिहाव (छत्तीसगड)	858	सेवनाथ, ऑंग, तेल	बंगालच्या उपसागरास
गोदावरी	त्र्यंबकेश्वर	1498	सिंदफणा, दूधना, पैनगंगा, प्राणहीता, वर्धा, मांजरा, वैनगंगा, इंद्रावती	प्रदेशात राजमहेद्रीजवळ
कृष्णा	महाबळेश्वर	1280	कोयना, वारणा, भीमा, वेन्ना, पंचगंगा, तुंगभद्रा	बंगालच्या उपसागरास आंध्र प्रदेशात
भीमा	भीमाशंकर	867	इंद्रायणी, मुळा-मुठा, घोड, निरा, सिना, मान	कृष्णा नदिस
कावेरी	ब्रम्हगिरी (कर्नाटक)	760	भवानी, सुवर्णवती, कर्नावती	बंगालच्या उपसागरास (तामिळनाडु)
तुंगभद्रा	गंगामूळ (कर्नाटक)	640	वेदावती, हरिद्रा, वरद	कृष्णा नदिस

भारतातील प्रमुख उद्योगधंदे

रेल्वे डब्बे	बंगलोर, पेराबुर, छपरा
रेल्वेचे सामान	अजमेर, चेन्नई, मुंबई, झांसी व खरगपूर
रेल्वे रूळ इंजिने	जमशेदपूर
विद्युत रेल्वे इंजिने	चित्तरंजन (बंगाल)
डिझेल रेल्वे इंजिने	वाराणसी व कानपूर
सर्जिकल इंस्ट्रूमेंट	चेन्नई
मोटार उद्योग	मुंबई, कोलकाता, दिल्ली, जमशेदपूर, हैद्राबाद, चेन्नई
कापड गिरण्या	मुंबई, अहमदाबाद, इंदौर, ग्वालोर, चेन्नई, सूरत, कानपूर
इलेक्ट्रिक मशीन	भोपाळ
टेलीफोन यंत्रसामग्री	रूपनारायणपूर, मुंबई, बंगलोर
टेलीप्रिंटर्स	चेन्नई
रासायनिक उद्योग	मुंबई, अंबरनाथ, रसायणी, मिठापूर
साबण उद्योग	मुंबई, चेन्नई, केरळ
मातीची भांडी	ग्वालोर, अलीगड, कोटा, लखनौ, मथूरा, जालंदर
रेडिओ	मुंबई, पुणे, दिल्ली, हैद्राबाद
अॅल्युमिनियम उद्योग	प.बंगाल, कटनी (म.प्रदेश) अश्यूपूरम (केरळ), बिहार
तेल उद्योग	दिग्बोई, तुर्भे, विशाखापट्टणम, कोयाली, कोचीन, हल्दिया, मुंबई, अंकलेश्वर, मथूरा, नुनमती व गोहती
काच सामान	कोलकाता, राणीगंज, कोईमतूर, तळेगाव, दाभाडे, ओगलेवाडी, फिरोजाबाद, सालेम
रबर उद्योग	दिल्ली, शाहीगंज, पुणे, मुंबई, कोलकाता, त्रिवेंद्रम, कोशीकोडे, बंगलोर, अहमदाबाद
सुती कापड	मुंबई, सोलापूर, अहमदाबाद, मद्राई, बंगलोर, चेन्नई, दिल्ली, लुधीयाना
हातमाग उद्योग	मद्राई, कोईमतूर, हैद्राबाद, बंगलोर, चेन्नई, कोलकाता, कटक, भिवंडी

कागद उद्योग	नेपानगर (म.प्र.) दालमिया नगर (बिहार), बल्लारपूर (महाराष्ट्र), टिटाघर, सहारनपूर (उ.प्र.), पुणे, लखनौ
-------------	---

भारतातील प्रमुख खनिजे

खनिजे	प्रमुख उत्पादक केंद्र
हीरे	पन्ना (म.प्र.), मिर्झापूर (उ.प्र.)
सोने	कोलार, हट्टी (कर्नाटक), रामगिरी (आ.प्र.)
तांबे	हजारीबाग (बिहार), खेत्री (राजस्थान)
टिन	हजारीबाग (बिहार)
बॉक्साईड	बिहार, महाराष्ट्र, मध्य प्रदेश
टंगस्टन	राजस्थान, प. बंगाल
युरेनियम	जादुगुडा, उ.प्रदेश
कोबाल्ट	राजस्थान, केरळ
सल्फर	तामिळनाडू, केरळ
जिप्सम	राजस्थान, तामिळनाडू
खनिज मिठ	मंडी (हिमाचल प्रदेश)
पांढरा दगड	राजस्थान
तांबडा दगड	जोधपूर
लिग्नाईट कोळसा	नेवेली (तामिळनाडू)
चांदी	गोल्डफिल्ड (कर्नाटक), सिंगभूम (बिहार)
डोलोमाईट	मध्य प्रदेश व ओरिसा
गॅफाईट	राजस्थान, म.प्रदेश, आंध्र प्रदेश
थोरिअम	त्रावनकोर (केरळ), आंध्र प्रदेश

अँस्बेस्टॉस	कर्नाटक व राजस्थान
लोखंड	सिंगभूम व मानभूम (बिहार), मयूरगंज व सुंदरगड(ओरिसा), बरव्दान व विरभूम (प.बंगाल)
क्रोमाईट	सिंगभूम व भागलपूर (बिहार) रत्नागिरी, सालेम (तामिळनाडू) लडाख (काश्मिर)
चुनखडी	भंडारा व यवतमाळ (महाराष्ट्र), पंचमहाल (गुजरात), इंदूर (म.प्रदेश), सिंगभूम (बिहार), सिंगेनी (आंध्र प्रदेश)
दगडी कोळसा	राणीगंज (प.बंगाल), बोकारो, गिरीधी, करणपूर व झारीया (बिहार) सिंगेनी, जयपूर, चंद्रपूर
पेट्रोलियम	खंबायत, अंकलेश्वर, ओलपाड, कलोल, नवागाव, रुद्रसागर, लकवा, दिग्बोई, बॉम्बे हाय

भारतातील आंतरराष्ट्रीय दर्जाची बंदरे

- छत्रपती शिवाजी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : मुंबई
- इंदिरा गांधी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : नवी दिल्ली
- नेताजी सुभाषचंद्र बोस आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : कोलकता
- के. कामराज आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : चेन्नई
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आंतरराष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : नागपूर
- राजीव गांधी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : हैदराबाद
- गोपीनाथ बारडोलाई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : गोहाटी
- दबोलीन आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : गोवा
- सरदार वल्लभभाई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : अहमदाबाद
- श्रीनगर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : श्रीनगर
- बंगळूर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : बंगळूर
- मंगळूर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : मंगळूर
- कलिकत आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : कलिकत
- कोचीन आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : कोची
- त्रिवेंद्रम आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : तिरुअनंतपुरम
- देवी अहिल्याबाई होळकर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : इंदौर
- श्री गुरु रामदासजी आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : अमृतसर
- जयपूर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : जयपूर
- वीर सावरकर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : पोर्टब्लेअर
- कोईमतूर आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : कोईमतूर

- तिरुचिरापल्ली आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : तिरुचिरापल्ली
- चौधरी चरणसिंग आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : लखनौ
- लालबहादुर शास्त्री आंतरराष्ट्रीय विमानतळ : वाराणशी

भारतातील जंगलाचे प्रमाण व राज्ये :

- भारत सरकारच्या वन व पर्यावरण विभागामार्फत प्रसिद्ध करण्यात आलेल्या अहवालानुसार भारतातील 78 लाख 29 हजार चौ. हेक्टर जमिनक्षेत्र वनाखाली असून भारताच्या एकूण जमिनक्षेत्राच्या 23.81 जमिनक्षेत्र जंगलाखालील आहे.
- भारतातील 28 राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांचा विचार केल्यास काही राज्यामध्ये जंगलाचे प्रमाण कमी झाले असून काही राज्यामध्ये जंगलाचे प्रमाण वाढलेले आहे.

आकारमानानुसार सर्वाधिक जंगल असलेले राज्य -

- भारतात सर्वात जास्त जंगलाचे प्रमाण मध्यप्रदेश राज्यात (94,689 चौ.कि.मी.) असून दूसरा क्रमांक आंध्रप्रदेश (63,814 चौ.कि.मी.) राज्याचा आणि तिसरा क्रमांक महाराष्ट्राचा (61,939 चौ.कि.मी.) लागतो.

क्षेत्रफळानुसार जंगलाचे प्रमाण जास्त असलेले राज्य -

- क्षेत्रफळानुसार सर्वात जास्त जंगलाचे प्रमाण सिक्कीम (82.31%) राज्यात आहे. त्यानंतर अनुक्रमे दूसरा क्रमांक मिझोरम (79.30%) व तिसरा क्रमांक मणीपुर (78.01%) लागतो. केंद्रशासित प्रदेशात सर्वाधिक जंगले लक्षव्दिप बेटामध्ये आहे.

सर्वात कमी जंगल नसलेले राज्य -

- हरियाणा राज्यामध्ये सर्वात कमी जंगले असून हरियाणामधील फक्त 3.53% जमीन जंगलाखाली आहे. त्यानंतर अनुक्रमे पंजाब (6.12%) व बिहार (6.87%) जमीन जंगलाखाली आहे.

फळे व व्यापारी करीता प्रसिद्ध राज्ये

- चहा - आसाम (प्रथम), पश्चिम बंगाल, केरळ, कर्नाटक, तामीळनाडू
- कॉफी - कर्नाटक (प्रथम), केरळ
- ऊस - उत्तरप्रदेश (प्रथम), महाराष्ट्र, तामीळनाडू, तेलंगणा
- कापूस - गुजरात (प्रथम), पंजाब, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश, राजस्थान
- ताग - पश्चिम बंगाल (प्रथम), आसाम, त्रिपुरा, बिहार, ओरिसा
- तंबाखू - तेलंगणा (प्रथम), तामीळनाडू, कर्नाटक, महाराष्ट्र
- रबर - केरळ (प्रथम), तामीळनाडू

हिमालय पर्वतातील प्रमुख शिखरे

- ✦ शिखराचे नाव – उंची (मीटर) – देश
- ✦ माऊंट एव्हरेस्ट – 8,850 – नेपाळ
- ✦ के2 (गॉडविन ऑस्टिन) – 8,611 – भारत
- ✦ कांचनगंगा – 8,598 – भारत
- ✦ नंगापर्वत – 8,126 – भारत
- ✦ नंदादेवी – 7,717 – भारत
- ✦ राकापोशी – 7,788 – भारत
- ✦ त्रिशूल – 7,140 – भारत
- ✦ बद्रीनाथ – 7,138 भारत
- ✦ द्रोणागिरी – 7,066 – भारत
- ✦ धौलगिरी – 8,172 – नेपाळ

भारतातील इतर पर्वतरांगामधील प्रमुख शिखरे

- ✦ अन्नागुडई – 2695 – केरळ
- ✦ दोडाबेट्टा – 2637 – तामीळनाडू
- ✦ गुरुशिखर – 1722 – राजस्थान
- ✦ कळसूबाई – 1646 – महाराष्ट्र
- ✦ महेंद्रगिरी – 1501 – ओडिसा
- ✦ मलयगिरी – 1187 – ओडिसा
- ✦ पूर्वघाट लांबी – 1,097 कि.मी.
- ✦ पश्चिम घाट लांबी – 1,700 कि.मी.

भारतातील धरण प्रकल्प

प्रकल्प	राज्य
पेंच	मध्यप्रदेश

पावथडी	मध्यप्रदेश
लोअर पेनगंगा	आंध्र प्रदेश
सरदार सरोवर	महाराष्ट्र, गुजरात
दूधगंगा	कर्नाटक
कलिसरार	मध्यप्रदेश
तिल्लारी	गोवा
नर्मदा सागर	मध्यप्रदेश, राजस्थान
लेडी प्रकल्प	आंध्र प्रदेश